

Др Михаил Груев, доцент
Историјски факултет,
Софијски универзитет, Бугарска

УДК 316.837:316.75(497.2)''1944/1989''
342.726-055.3(497.2)''1944/1989''

Комунизам и хомосексуализам у Бугарској (1944–1989)

Апстракт: У чланку се истражује однос комунистичког режима у Бугарској према хомосексуализму, који је схватан као нешто срамно, забрањено и кажњиво. Настоји се да се појава ситуира у време када је о сексуалности било допуштено говорити само у репродуктивном смислу, али и у специфични „маскулиноцентрични“ интимни свет Бугара, као и у процес самоорганизовања актера те појаве. Чланак се базира на документима који сведоче о поступцима власти и службе државне безбедности према хомосексуалцима, као и на интервјуима и новинарским истраживањима тог феномена.

Кључне речи: комунизам, хомосексуализам, сексуалност, социјалистичка Бугарска, репресија.

Хомосексуализам је сапутник људског рода вероватно од памтивека. Иако никада и нигде није био доминирајућа норма социјалног понашања, непромењено и тихо је током година настављао да буде присутан, и само с времена на време поједини његови представници и манифестације, остављали су једва забележиве трагове свог постојања. Иако први историјски извори који о томе говоре датирају још из антике, извесно је да је хомосексуализам био стално присутан у животима друштава и у наредним миленијумима. Само у одређеним историјским периодима и на појединим географским просторима, на пример у Античкој Грчкој, оставио је трајне трагове у животу елита у књижевном и уметничком наслеђу. Та слика драстично се променила са појавом Цркве и њеним прерастањем у институцију која је одређивала основне норме људског понашања и утицала на све структуре свакодневнице, па у том смислу и на норме приватног живота. Управо је Црква кодификовала хомосексуализам као велики грех и предузела све мере за његово стигматизовање и искорењивање. Притисак цркве

је био толико јак, да је, код многих народа, такав став према хомосексуалцима прешао у традиционални поглед на свет и остао снажно укорееен вековима, чак и када је улога цркве већ била ослабила. Као што је познато, Цркве, без обзира да ли је реч о католичкој, православној или новијим протестантским, не само да нису успеле да искорене хомосексуализам, него су се чак нека братства током векова преобратила у његове основне носиоце. Тако је хомосексуализам, као појава са езотеричним, анабиозним и мимикричним својствима надживео своје прогонитеље и опстао и у модерном добу. Управо тада постао је друштвено уочљива чињеница која је прерасла у феномен. Његови носиоци „изашли су на светлост дана“, прерастајући постепено у друштвену субгрупу. Хетерогеност и појавна разноврсност ове групације образовале су специфичну хомосексуалну субкултуру, у којој су националне специфичности биле далеко мање важне од унутрашњих специфичности, универзалних за субгрупу. Међутим, и у савременом добу хомосексуализам је имао своје непријатеље, и то не само у лику пуританизма и ваљаног морала, већ и у лику тоталитарних система. Фашистички, националсоцијалистички и комунистички режими су током XX века објавили нови крсташки поход на хомосексуализам у свим видовима његовог испољавања, видећи у њему још једног непријатеља новог морала и новог, савршенијег типа човечанства, које су покушавали да изграде. У том смислу судбина хомосексуалаца у Бугарској није представљала изузетак у односу на њихову „сабраћу“ у другим државама, у којима је на власти такође био такав тип режима.

Циљ овог рада је да истражи однос хомосексуалаца и комунистичког режима у Бугарској од краја Другог светског рата до његовог краха 1989. године. С тим у вези, један од задатака који се намеће јесте анализа еволуције тих односа у различитим фазама и условима – од најстрожег кривичног гоњења, до постепеног искоришћавања зависности тих људи за обављање различитих специфичних задатака за службу Државне безбедности. Други важан задатак јесте анализа манифестације и улоге коју је феномен „хомосексуализам“ имао у Бугарској у контексту реконструкције тог специфичног сегмента историје свакодневице и социјалног ткива друштва. У ту, по претпоставци маргиналну групу, били су регрутовани представници свих нивоа друштвене пирамиде – од културне и политичке елите, преко радничке класе, до тзв. „друштвеног шљама“. Независно од социјалне разноврсности, састава и порекла, ова група је истовремено била један од најкохерентнијих и најпостојанијих сегмената социјума.

Напомињемо да аутор у најопштијим цртама прихвата поделу, наметнуту као универзалну у друштвеним наукама, на унутрашњи и спољашњи поглед приликом истраживања социјалних и културних група, које је антрополог Марвин Харис означио као емички и етички. У том смислу под етичким приступом би требало подразумевати разматрање феномена изван система и универзалне перспективе. Клаус Рот чак сматра да је упоредно изучавање култура (у конкрет-

ном случају и субкултура) могуће само из етичке, рефлексивне перспективе.¹ Неопходно је нагласити да се становиште аутора овог текста уклапа у појам спољашње, тј. етичке перспективе у односу на феномен „хомосексуализам“ и односа комунистичке партије према њему, у смислу два сегмента тако исказане бинарне опозиције.

Још једно објашњење које дугујемо односи се на изворну основу истраживања. Део извора заснива се на виђењима званичних власти и њених репресивних структура. Услед неких нормативних ограничења која су на снази у овом тренутку (Закон о заштити класификоване информације, Закон о заштити личних података, итд.), део извора тог типа у даљем тексту није детаљно помињан, односно, извори су цитирани као „лични архив“. Други део извора чине неки маргинални метанаративи, посредна сведочанства о гласинама које су у то време кружиле по друштву, новински интервјуи у којима су лансиране тезе сумњиве веродостојности и др. Тај тип сведочанстава углавном се јавља у тзв. „жутој штампи“. Њихова сумњива поузданост одавно је позната. Треба имати на уму, међутим, да за сличне појаве, као и за реконструкцију осталих аспеката свакодневице у модерно и савремено доба, готово не постоје други извори. Управо због тога, део података које штампа садржи не могу да не буду узети у разматрање, разуме се – уз неопходну резерву. Посебно место међу том врстом извора заузимао је магазин *Шоу*, који је објављивао делове или целовите интервјуе са разним познатим хомосексуалцима, лекарима и уопште људима који имају некакве везе са том темом. На тај начин било је могуће попунити део огромне изворне празнине везане за ову проблематику, односно, постићи извесну рефлексивност и избалансираност исказа. У том смислу, елиминацију неизбежне једностраности извора би, у перспективи, могли пронаћи у тзв. усменој историји (*oral history*), тј. сведочењима представника саме субкултуре хомосексуалаца. То је, међутим, као што је познато, повезано са извесним ризицима, на које, у име науке, није спреман сваки истраживач.

У даљем тексту биће разматран узајамни однос режима и феномена „хомосексуализам“, који се овде разуме само као истополно сексуално општење између мушкараца. Разлози оваквог приступа леже, како у готово потпуном одсуству извора о лезбијству током наведеног периода (које је у науци још познато и као сафизам или трибадизам), тако и у његовом неупоредиво мањем друштвеном значају. Уосталом, та чињеница донекле објашњава разлоге одсуства поузданих извора посматраног проблема. Треба нагласити и чињеницу да је медицинска наука категорична у закључку да је вишеструко мањи постотак такве врсте скретања међу женама – између 1% и 3%, него код мушкараца, где бројеви ва-

¹ Рот, К., „Всекидневието на социализма и пост-социализма: поглед отвътре и отвън“, у: *Социализмът: Реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура*, Софија 2003, стр. 20.

пирају између 3% и 4%.² Последњи подаци упућују на цифру од приближно 8% у светским оквирима, а у Бугарској – око 6%.³ Треба, међутим, имати на уму да су наведене бројке, цитиране у медицинским истраживањима, сасвим условне, с обзиром на то да није јасан начин на који се до њих дошло.

Када се прави ретроспективни преглед хомосексуализма у Бугарској током ранијих периода, потребно је нагласити да је, у том случају, уобичајени недостатак поузданих података – још већи. Међутим, на основу посредних сведочанстава која јесу сачувана, могуће је закључити да се још у годинама после Ослобођења (1908), ма колико да је тада био ретка појава, на хомосексуализам гледало изразито непријатељски. Такво званично мишљење и однос према хомосексуалцима не само да није наилазило ни на какав отпор, већ је било у потпуној хармонији са негативним расположењем већине Бугара ка поменутом феномену. Као што је познато, у том периоду бугарско друштво је било доминантно сеоско, са очуваном традиционалном културом и вредносним системом. Управо из тог разлога на хомосексуализам се у принципу гледало апсолутно негативно, а кажњавање његових носилаца се сматрало природном и правичном казном. Општи демократски оквир владања је, међутим, спречавао директну репресију над тим људима. Промена односа званичних власти према хомосексуалцима почела је у годинама Другог светског рата, када је утицај националсоцијализма и његове владајуће праксе у држави нагло порастао. Због тога су први прогони „људи са неприродним сексуалним склоностима“ били предузети још у време режима Богдана Филова у периоду 1940–1944. године, али они нису били мотивисани одговарајућим идеолошким „омотом“, нити је поводом тог питања била подизана непотребна бука.⁴

Због тога су и мере, које су у истом духу биле предузимане после преврата 9. септембра 1944. године, у друштву биле прихваћене као нешто разумно и нормално. Са постепеном стабилизацијом нове власти различита испољавања „другости“ била су све систематичније прогањана. Хомосексуалци су у Бугарској популарно и пежоративно били називани „педерас(т)и“, „педали“, „хјумнета“ (у Источној Бугарској), „топли браќа“ (у Македонији), „меки китки“ и сл.⁵ Њихови ендоними са своје стране су називани „каки“, „копчета“, „сестрички“ и др.⁶ Још током првих година после преврата однос званичне државе према тим људима у Бугарској следио је већ утврђену, искључиву позицију стаљинистич-

² *Ръководство по психиатрия*, под ред. на проф. Хр. Христозов, София 1988, стр. 169–171; *Психиатрия. Учебник за студенти по медицина*, Състав. проф. И. Темков и др., София 1973, стр. 287.

³ <http://bg.wikipedia.org>

⁴ Лични архив (у даљем тексту: Л. А.)

⁵ Армянов, Г., *Речник на българския жаргон*, София 1993, стр. 108 (у даљем тексту: Армянов, Г., *Речник на българския жаргон...*); Л. А.

⁶ Армянов, Г., *Речник на българския жаргон...* стр. 126; Л. А.

ког режима у Совјетском савезу. На тај феномен се гледало као на „буржоаски остатак“, који је требало потпуно и коначно ликвидирати са самом буржоазијом и њеним начином живота. У том смислу, хомосексуалци су, мада то није било изричито написано, потпадали најпре под удар „Закона о радној мобилизацији нерадника и скитница“, усвојеног током 1946. године, којим су били обухваћени мушкарци испод 50 година и жене испод 45 година старости.⁷ У вези са применом тог закона, министар унутрашњих послова Антон Југов, послао је специјалну инструкцију регионалним станицама милиције и начелницима општина у којима је тражио да буду састављени детаљни спискови, не само о „друштвено и морално пропалим“, о људима који „проводе време у бесциљном скитању по крчмама, гостионицама и кафанама“, већ и о хомосексуалцима или онима који су за такве били сматрани.⁸ У суштини, тај контингент је обухватио велики део будућих логораша и затвореника. Управо је мешање категорија, како у смислу поменутог закона, тако и при попуњавању основне масе логораша, са и без нормативног акта и основе, створило претпоставке да се криминалци и хомосексуалци нађу у истој групи са политичким затвореницима, означени као „непријатељи народа“ и као сасвим обични људи. Окупљање различитих категорија „криваца“ на исто место, у затворима и логорима, током наредних година претворило се у још једну полуку за морално и физичко малтретирање непријатеља режима. Према речима политичких затвореника из тог времена, криминалци и хомосексуалци су представљали истински бич за њих.⁹

Са доношењем новог Кривичног закона 1951. године и Кодекса о кривичном процесуирању 1952. године, створен је и законодавни оквир за прогон хомосексуалаца. Тако је у члану 176. Кривичног закона било одређено: „За полне односе или полно задовољавање међу лицима истог пола казна је лишавање слободе до 3 године. Ако је то извршено насилно или коришћењем положаја зависности, окривљени се кажњава лишавањем слободе од 2 до 5 година“.¹⁰ Све и да из данашње перспективе те казне изгледају као врло тешке, у односу на размере доношених пресуда за време чистог стаљинистичког режима, када су за веома широк круг преступа биле одређиване смртне и доживотне пресуде, ове казне се уопштено могу сматрати „лаким“. Мада је после 1956. године политички режим у држави постао „мекши“, однос према хомосексуалцима се у целини није променио. Против појединих представника културне елите у држави, који су били окривљени да су „меки китки“, ¹¹ била су спроведена четири групна судска

⁷ Државен вестник (у даљем тексту: ДВ), № 43, 8 окт. 1946.

⁸ Архив на Министерството на втрешните работи (у даљем тексту: АМВР), ф. 1, оп. 2, а.е. 16, л.16–22.

⁹ Л. А.: Интервју са д-р Р. Рашков, Кр. Неврокопски, П. Иванов и др.

¹⁰ Известия на Президиума на Народното събрание, № 13, 13 февр. 1951, стр. 9.

¹¹ Распрострањен пежоративни назив за хомосексуалце због особених покрета ручним зглобовима. Китка на рџе, ручни зглоб (прим. прев.).

процеса – 1961, 1964, 1974. године и последњи – током 1981. године. Сви су они претходно били подвргнути озбиљном „профилактичном раду“ од стране ДБ-а. Што се тиче њихових службених извештаја, прикупљених из средине самих хомосексуалаца, најуопштеније су се делили на неколико категорија: такозвани „витринки“ – код којих се издалека могла видети оријентација; „лимонките“ су били они који су се упорно трудили да сакрију своју наклоност, макар од неупућених; и такозвани „влъхви“ – мушкарци који не знају шта тачно желе и боре се сами са собом. У односу на улогу у сексуалном општењу, геј жаргон их је делио на „тирбушоне“¹², то јест активне хомосексуалце, и „швестере“ – пассивне, али треба имати у виду да су улоге често биле мењане.¹³

Наредни талас либерализације, који је захватио друштво почетком 60-их година одразио се и на такозване „меки китки“. Неки од њих су погрешно схватили изазов тог времена, па су почетком 60-их година себи дозволили да „присвоје“ традиционални празник Петловдан, који се прослављао 2. фебруара, те да га претовре у дан сопствене „гилде“.

Метаморфоза тог празника заслужује посебну пажњу. Треба ипак напоменути да је њена реконструкција хипотетичка и отежана недостатком истраживања на терену, али и недостатком докумената. Познато је да се овај празник обележавао превасходно у источним регионима бугарске етничке територије и да је још био познат као „Ихтим(а)“ и „Пет(е)ларовден“. Негде је био познат и као „Баба Черна“ или „Църн ден“ по томе што је, како је остало забележено, заклана жртвена животиња требало да буде црна. Празник је свуда био обележаван жртвовањем петла у породицама у којима је било мушкараца у предбрачном добу. Вероватно по аналогiji, касније је почео да се обележава и у кућама у којима је било девојачка где се такође клала црна кокошка. То се обично радило на прагу куће, како би се крв животиње искористила за стављање белега на чело момака у одређеном домаћинству. Петла је клао момак – „петлар“, који још увек није ступио у полне односе. Крвљу петла била су обележавана и врата куће, а у неким регионима је изнад врата била закуцавана петлова глава. Ножице су се бацале на кров куће, а пера су била чувана. У неким селима од њих су били прављени такозвани „колунци“ – својеврсна знамења за празник. Петла је обавезно требало скувати целог, након чега су ближњи и шира родбина јели његово месо. Поред тога, ритуални комплекс укључивао је и бескрвну жртву (питу с медом), која је такође била раздељивана. Смисао тих дела је био у њиховој апотропејној усмерености против неплодности и злих сила које су могле да угрозе будуће очеве. Целокупну ту паганску ритуалност православна црква је адаптирала у култ Св. Јефтимија, који је био обележаван на тај дан и који је био покровитељ деце.¹⁴

¹² На бугарском – отварач за вино.

¹³ Л. А.

¹⁴ Дяков, Т., *Народният календар*, Софија 1993, стр. 32–33.

У Странци (као и у неким другим региоонима у Источној Бугарској – у области Бургаса и Варне) сачувана је веза тог празника са библијским мотивом цара Ирода, који је наредио да се побију сва новорођенчад, како би био убијен и Христос. По тој аналогiji била је створена и легенда о прскању деце крвљу, како би за једну ноћ били представљени као већ заклани и на тај начин спасени.¹⁵ Верзија исте легенде транспонована је и у турско сакупљање данка у крви. Антрополози који се баве изучавањем Рома, Марушијакова и Попов, описали су једну интересантну варијанту ових обичаја, некада распрострањену и међу Бугарима, али сада сачувану само међу групом дасикане Рома у Габровској и Сливенској области. „Некада су Турци – говори легенда – узимали данак у крви од сваке породице и обележавали црвеним знаком врата кућа из којих су већ узели дете. У једној циганској кући имали су само једно новорођенче, дечака, и да би га спасили, заклали су петла и намазали врата крвљу, а Турци су видели знак и отишли“.¹⁶ У овој причи логични прелаз, који представља скривање, маскирање мушког (дечачког) идентитета пред стварном или уображеном опасношћу, и његова замена другим идентитетом, види се најјасније. Одатле до осмишљавања овог празника као дана којим се обележава „другачији“ идентитет, остаје само један корак.

Треба напоменути да је ово један од празника који се веома рано распао као ритуални комплекс и скоро нестао из календарског система Бугара још на почетку процеса модернизације друштва. То рано „растварање“ додатно олакшава његову трансформацију у дан оптерећен новом симболиком. Завршетак тог процеса вероватно се догодио 1968. године, када је, са променом црквеног календара, дан Св. Јефтимија почео да се празнује 20. јануара, док је према старом календару 2. фебруар остао сачуван као дан за људе који су у процесу распадања традиционалне културе већ постали обележени, односно, који су у међувремену постали субгрупа. Вербално обележен иронијом и подсмехом од стране хетеросексуалне већине, и то више као антитеза гласном пропагирању Дана жена – 8. марта, 2. фебруар је за хомосексуалце у Бугарској постепено прерастао у „њихов“, „професионални“ празник.

Према извештајима ДБ-а, током 1962. и 1963. године један део уметника Опере је покушао да прикрије официјелну пропаганду под формом нечега што је у тим прелазним годинама могло бити схваћено као „хепенинг“. Реч је о својеврсној поворци, која је кренула од Централног купалишта и стигла до Горњег купалишта.¹⁷ Учесници су носили и кофу са вазелином. На крају поворке седели су без гаћа, јели ђевреке и сагињали се да сакупљају намерно разбацане леблеби-

¹⁵ Гребенарова, С., „Календарни обичаји и обреди“, у: *Странджа. Материјална и духовна култура*, Софија 1996, стр. 320.

¹⁶ Марушијакова, Е., Попов, В., *Циганите в Българија*, Софија 1993, стр. 168.

¹⁷ Реч је о општини која се налази на периферији Софије (прим. прев.).

је, правећи истовремено неслане шале.¹⁸ Улога кофе са вазелином као ритуалан атрибут има поткрепу у већ изложеној хипотези о трансформацији Петловдана у нови тип „празника“. У свом „Речнику бугарских жаргона“, Г. Армјанов помиње егзониме „вазелин“, „вазелинко“, „вазелинче“ – речи којима су хомосексуалци били називани, а које су биле популарне почетком 60-их година.¹⁹

* * *

Издвајање хомосексуалаца као подгрупе, са својом специфичном подкултуром, догодило се паралелно са еволуцијом бугарске медицинске науке чије је интересовање било усмерено на ову проблематику. Доктор Т. Бостанциев је током 1963. године први пут у Бугарској образовао кабинет за сексологију при Институту за неурологију и психијатрију и предмет у чији домен истраживања је улазио и овај феномен. Током 1972. године, група специјалиста око др Бостанцијева прерасла је у Институт за сексологију. Сличан центар био је отворен и у Пловдиву при Вишем медицинском институту у том граду.²⁰ Институционални развитак и учвршћивање медицинског огранка чији је предмет интересовања била људска сексуалност био је усаглашен са променом званичних научних основа разумевања самог феномена „хомосексуализма“. Како наводи Мишел Фуко, тај проблем се налазио у предметној области психијатрије од 1870. године, када је у једном од својих чланака немачки сексолог, доктор Вестфал, по први пут научно дефинисао овај проблем.²¹ Разумевање хомосексуализма као вида психичке болести задржало се у науци више од једног века. У том смислу бугарска медицина је у годинама после Другог светског рата пратила утврђена схватања Стаљиновог режима у СССР-у. Болест „педерастичја“ или „уранизам“ је током 50-их година била квалификована као тип психолошке болести, описана као „растројство воље“.²² Таква поставка у Бугарској науци остала је непромењена чак до почетка 80-их година. У најпопуларнијем уџбенику за психијатрију за бугарске медицинске институте из 1973. године, тај феномен је био стављен у рубрику „Полно изопачене психопате“ и дефинисан је као: „Изопачење полног инстинкта и његове нормалне усмерености ка супротном полу“.²³ Иако је теза, која је до тог момента била доминирајућа, и даље била подржавана, треба приметити да је тада по први пут у уџбеничким приручницима био забележен и спор

¹⁸ Л. А.

¹⁹ Армјанов, Г., *Речник на българския жаргон...* стр. 27.

²⁰ Kassabova – Dintcheva, A., „Neue alte Normen. Die versuchte Normierung der Sexualität im sozialistischen Bulgarien“, у: *Ethnologia Balkanica*, Vol. 8, 2004, стр. 168.

²¹ Фуко, М., *Аномалните*, София 2000, стр. 355.

²² *Судебная психиатрия*, М., 1951, стр. 100.

²³ *Учебник за студенти по медицина*, състав. проф. И. Темков и др., София 1973, стр. 287; *Справочник по психиатрии*, под ред. А. В. Снежневского, М., 1985, стр. 249.

у оквирима светске науке о природи овог феномена. „За сада је преовлађујуће схватање да је хомосексуализам најчешће стечен“, каже се у тексту, „вероватно да сексуалне перверзије и особено хомосексуализам само у ретким случајевима произилазе из конституције и генетских чинилаца, али се по том питању још увек води спор“. Већ током 1980-их година совјетска, а тиме и бугарска наука, овај феномен почињу да сагледавају из више углова. У *Приручнику за психијатрију* намењеном специјализованој публици акценат је био стављен на разлику између „патолошких полних изопачености и псеудоперверзија, при чему задовољавање сексуалних потреба на изопачен начин произилази из објективних немогућности за нормалним полним животом (изолације у истополним колетивима, принудна сексуална апстиненција, физички недостаци). Код правих перверзњака, сексуални нагон увек се реализује на изопачен начин и замењује нормалан сексуални живот, представљајући једину могућност за сексуално задовољење“.²⁴ У односу на основну расправу у светској психијатрији о овом проблему – о природи и лечивости овог феномена, у поменутом приручнику такође је забележена извесна еволуција. У етиологији и патогенези хомосексуализма посебно место заузимају, како наследно – конституциони, билошки и ендокрини, тако и ред психогених и социјалних чинилаца. Урођено изопачење полне склоности се сусреће релативно ретко – каже се надаље у *Приручнику* – „Појављује се, пре свега, у постнаталној фази људског развоја. Током развоја таквог изопачења значајна улога припада микросоцијалној средини“.²⁵

На крају посматраног периода, мишљење званичне бугарске медицине се у значајном степену приближило сазнањима светске науке. Тако су, у *Упутству за психијатрију* из 1988. године, у поглављу о сексуалном растројству где се налазило и дело професора Бостанијева, била цитирана новија западњачка истраживања која су хомосексуализам повезивала са присуством или одсуством специфичних мембранских антигена, такозваних Х–У антигена, који су нарочито важни за мушку полну идентификацију. У истраживању је била дата једна врло подробна и издиференцирана класификација овог феномена. Сам феномен био је изложен у оквиру поглавља „Полна одступања“ и у оквиру одељка „Објективне девијације“. У њима су била приказана његова три основна вида. Први од њих био је класификован као „транссексуална хомосексуалност“. „Ту се – каже се у *Упутству* – особа потпуно идентификује са другим полом“. Други вид је био дефинисан као „девијантна хомосексуалност по механизму погрешног утиска“. У овој анамнези се каже: „Особа се правилно идентификује са својим полом, али његова полна улога је инвертирана и претпоставља партнере истог пола. Недостаје устремљења ка промени телесног и грађанског пола.“ Трећи вид бугарски сексолог назива „Девијантна хомосексуалност по механизму деви-

²⁴ *Справочник по психијатрији*, под ред. А. В. Снежневског, М., 1985, стр. 249.

²⁵ *Справочник по психијатрији*, под ред. А. В. Снежневског, М., 1985, стр. 249.

јантно изграђеног полно динамичног стереотипа“²⁶. Он се одликује понашањем у којем су „полна идентификација и полна улога нормално изграђене, али је психосексуална оријентација инверзирана.“²⁶ У суштини реч је о такозваној бисексуалности, која у различитим периодима и условима мења своју улогу у сексуалном општењу.

Други дискусионни моменат, који се појавио у медицинском дискурсу о хомосексуализму крајем 1980-их година, односио се на типичне карактерне особине тих људи. Део аутора заступао је тезу да тако нешто објективно не постоји и да начин понашања, из којег произилази такав утисак, јесте резултат конфликта тих људи са околином, из позиције аутсајдера.²⁷

Наведена исраживања у области психијатрије и сексологије имају за циљ, не толико да уђу у медицинску анамнезу феномена, већ да илуструју еволуцију општег познавања друштва и удела науке у томе, као и да покажу друштвени однос према овом феномену. Ако је током 1950-их година хомосексуализам категорично и једнострано био дефинисан као болест, током 1970-их година било је допуштено колебање, односно улазак у његову суштину, док је на крају посматраног периода тај феномен био представљан као гранични медицинско-друштвени проблем. Уосталом, промена доминантних теза у Бугарској већ је ишла путем светске науке. Током 1973. године Америчка психијатријска асоцијација била је прва која је хомосексуализам, као вид психичке болести, искључила из свог *Дијагностичног и статистичког упутства за психичка растројства* (DSM). Крајем 1970-их година то се догодило и у неким западним државама. Што се тиче Светске здравствене организације, она је тек 1991. године хомосексуализам избрисала из *Међународне статистичке класификације болести везаних за здравствене проблеме* (ICD – 10).²⁸ Током исте године два америчка научника – психолог Ален Пијз и генетичар Ен Мојр изнели су тезу да хомосексуализам има генетску предекспозицију и да није ствар избора.²⁹ У сваком случају, расправа се у светској науци наставила.

Однос према хомосексуализму као према излечивој болести није испољавала само званична, него и народна медицина. Нарочито интересантан опис тог феномена, као и препоруке за његово лечење, био је дат у тротомном делу надрилекара П. Димкова, под насловом *Бугарска народна медицина*. Већи део тог рада аутор је објавио још крајем 1920-их година XX века, међутим, по успостављању комунистичког режима дело је било бачено у заборав. Почетком

²⁶ *Ръководство по психиатрия*, под ред. на проф. Хр. Христозов, София 1988, стр. 169–171.

²⁷ *Речник по психология*, под ред. на проф. Г. Клаус, София 1989, стр. 684.

²⁸ <http://bg.wikipedia.org>

²⁹ Алън и Барбара Пийз, *Войната за вдигнатия капак на тоалетната чиния*, София 1999, стр. 88–93.

1970-их година, услед заједничке склоности ка езотерији, Димков се зближио са Људмилом Живковом, а по неким сведочењима чак јој је својом алтернативном медицином помагао да превазиђе борбу са смрћу током 1971. године.³⁰ На тај начин постепено се приближио породици Тодора Живкова, а његово дело је било рехабилитовано. Током 1977. године рад му је био допуњен и поново штампан, а он сам постао је веома популаран. Наивност и шематизам којима је аутор објашњавао хомосексуализам, а и друге друштвене феномене, у великој мери су одражавали друштвену свест и знања тог времена. У другом тому, посвећеном болестима у дечијем и младалачком узрасту, Димков пише: „За душу и тело су најштетнији онанизам, педерастичност и лезбијство – они убијају много деце. Да би сачували своју децу од ових порока, од најранијих година треба их учити пригодном раду, давати им задатке и не остављати их беспосленима.“³¹ Још екстравагантније звуче рецепти за „лечење“ болести. У трећем тому свог дела, видар препручује: „Сваке вечери на врат и нос треба стављати кесице са млаким сеоским хлебним квасцем и држати целу ноћ... Превасходно се треба хранити свежеом храном и, нарочито пре ручка и вечере, треба јести салату од сировог лука и першуна истих количина, а након јела треба попити по једну чашу вегетеријанског вина, припремљеног од шаргарепе, парадајза и грожђа, такође у једнаким размерама“.³² Наведени „рецепт“, препоручен у различитим варијантама и за лечење онанизма, веома јасно је осликавао стање дозвољене народне медицине тог времена. Ипак, овакви „савети“ компромитују цело Димковљево дело, у којем су, уз њих, биле изнете и разумне и рационалне препоруке које су садржале вековна народна знања стечена кроз борбу са болестима.

* * *

Раније поменута манифестација софијских хомосексуалаца је 1963. године била окарактерисана као „снажан и неприкривен гест против народних власти“, те је режим решио да им одржи одговарајућу лекцију. Током 1964. године био је организован групни процес против 28 хомосексуалаца. Међутим, пре него што је дошло до самог процеса, по наређењу министра унутрашњих послова Дика Дикова, у Софији и целој земљи је била организована масовна хајка. Међу притворенима су се тада нашли новинар *Студентског трибуна* А. Свиленов, импресарио естрадног певача Е. Димитрова – В. Андреев, уметник Г. Парцалев, песник и преводилац Б. Георгиев и много других. Један од приведених је изјавио да је био ухапшен због такозване „пчелиње игре“, у којој је двадесетчетворогоди-

³⁰ Види у: Груев, М. Людмила Живкова, „Пътят към 'Агни йога'“, у: *Модерна Българија. Сборник в чест на 65 годишнината на проф. Л. Огнянов*, Софија 2006, стр. 806.

³¹ Димков, П., *Българска народна медицина. Природолечение и природосъобразен живот*. Т. 2, Софија 1992, стр. 60 (у даљем тексту: Димков, П., *Българска народна медицина...*).

³² Димков, П., *Българска народна медицина...* стр. 366.

шњи младић дословно седео „у крилу неколико голих мушкараца који су седели у кругу“. Намера режима је била да буде ухапшен и један од тада најпопуларних поп-извођача – Е. Димитров. Он у том тренутку није био у држави, вероватно пошто су му истомишљеници указали на опасност, па је на тај начин успео да се спасе. Међутим, његов текстописац и интимни пријатељ В. Андреев провео, је два месеца у цигланама у општини „Иван Вазов“.³³ „Расплитање мреже“ одвело је ДБ и до људи који су били на вишим друштвеним положајима, од којих је један био и Ч. Драгојчев, који је истовремено налагао да размере чистке буду ограничене. У својим мемоарима Н. Генчев говори о том случају, али вероватно да претерује када тврди да је осим самог кардиохирурга, његова мајка – Цола Драгојчева, ишла до Леонида Брежњева, да тражи од њега заступништво.³⁴ То ипак делује мало вероватно, зато што је тадашњи положај Драгојчеве једва дозвољавао директан контакт са совјетским диктатором. Сама Драгојчева је две године касније (1966) била враћена у Политбиро после продуженог одсуства. Вероватније је да је бугарска Пасионарија тражила помоћ од Тодора Живкова да се случај прикрије. И други учесници су, због друштвеног значаја, били искључени из круга оптужених. На крају су пред суд стали драмски и филмски уметници, службеници Главне управе за туризам, балетан Концертне дирекције, послужитељ³⁵ из Централног купатила, новинар и др. За вештака у процесу био је позван једини тадашњи бугарски сексолог – др Т. Бостанијев. Како је и сам посведочио у једном интервјуу четрдесет година касније, његова теза тада је била да је хомосексуализам био психичка болест, која је сама по себи била олакшавајућа околност, али да није био класификован као „поремећај полног нагона“.³⁶ Осуђени на 2 до 5 година затвора били су стављени на лак режим и радили су у циглани код Јужног парка (тада јужна периферија Софије). Како сведочи један од њих – В. Андрејев, у духу тадашњег разумевања медицине, над њима су били вршени експерименти који су за циљ имали покушај „оздрављења“ ових осуђеника, тако што су им биле убризгаване инекције мушких хормона. Један од објеката тог експеримента био је балетан, транссексуалац, И. Иванов, познат под уметничким именом Жанет. После неуспеха хормонског експеримента који је био извршен и над њим, Андрејев је изјавио: „За хомосексуализам ни комунизам нема лека.“³⁷ У духу тог процеса, обелодањеног наредних година, у софијском централном купалишту била је окачена једна велика табла

³³ *Шоу*, № 24, 30 апр. 2004, стр. 57.

³⁴ Генчев, Н., *Спомени*, София 2005, стр. 199.

³⁵ Буг: теляк. Професија наслеђена из османског времена, која се бавила брисањем и масирањем леђа посетилаца у купалишту, (прим. прев.).

³⁶ *Шоу*, № 24, 30 апр. 2004, стр. 56; *Шоу*, № 5, 2 фебр. 2006.

³⁷ *Шоу*, № 24, 30 апр. 2004, стр. 57.

са фотографијама истакнутих „лица са неприродним понашањем“, уз текст који је опомињао грађане да се чувају таквих особа.³⁸

Независно од дубоких предрасуда и стереотипа о хомосексуалцима који су постојали, како у науци, тако и у бугарском друштву у целини, од 1960-их година режим је ипак видно „омекшао“ у свом односу према њима. О тој промени сведочи др Т. Бостанджиев, који је током 1968. године припремио једно излагање за ЦК КПБ, које су потписали и професори Шипковенски, Шаранков и Заимов, којим су апеловали да се у новом Кривичном кодексу, који је био у припреми, хомосексуализам изостави из круга преступа.³⁹ Рад на промени кривичног законодавства у тим размерама био је додељен познатом Живковљевом функционеру Ј. Радеву. Он је био на челу стручне групе правника, који су имали задатак да проуче кривичну праксу по питању различитих видова преступништва и да предложе промене. Један од чланова те радне групе, будући професор М. Паликарски, изјавио је да је са својим колегама требало да анкетира и осуђене за хомосексуализам, који су издржавали казне у цигланама у Новом Искару. Показало се, ипак, да колективни живот ноћу, после завршетка вечерње провере, за осуђенике није представљао казну, већ узбудљиву авантуру. Покушавајући рационално да објасни те неприродне нагоне, правник је у више наврата испитивао једног седамдесетједногодишњег мушкарца. Овај му је на то узбуђеним гласом одговорио: „Знате ли колико је то слатко, грађани иследници?“ – исцрпевши на тај начин евентуална даља питања.⁴⁰

На крају је припремљена промена ступила на снагу током исте 1968. године и гласила је: Чл. 157 (1): „Ко изврши полни однос или учествује у полном задовољавању са лицем истог пола, притом за то употреби силу или застрашивање или искористи положај зависности или надзора, као и са лицем лишеним могућности самоодбране, кажњава се лишавањем слободе од једне до пет година и друштвеним укором.“⁴¹ Даље (2) су уследиле уобичајене одредбе о злоупотреби малолетника, „што се односи и на лице, које не може да разуме смисао и значај извршеног дела“. У следећој алинеји био је оцртан нов круг хомосексуалних преступа, који су подлежали кривичном гоњењу: (3) „Ко отворено врши хомосексуалне радње и на скандалозан начин подстиче и друге путем блуда...“, као и (4) „са циљем остваривања економске добити, или ако у ту сврху наводи друге на такве поступке, као и они, који кроз давање или обећавање некакве добити наведу и друге на хомосексуално понашање, кажњавају се лишавањем слободе до три године и новчаном казном до шест стотина лева, а суд може да нареди и

³⁸ Интервју с др Т. Бостанджиев, у: *Шоу*, №5, стр. 51.

³⁹ Интервју с др Т. Бостанджиев, у: *Шоу*, №5, стр. 51.

⁴⁰ Л. А.

⁴¹ *Наказателен кодекс – Наказателно-процесуален кодекс*, Софија 1984, стр. 36.

њихово присилно пресељење“.⁴² Како се из текста види, биле су промењене неке формулације кривичних дела, али максималне размере предложених казни остале су исте као у Кривичном закону из 1951. године. Међутим, треба приметити да у исто време у неким другим источноевропским земљама хомосексуализам престаје да буде предмет судских истрага.⁴³ Не може се ипак рећи да цитирани текст не представља једну суштинску законодавну промену – ако је у пређашњем закону била довољна и сама чињеница да, ако је неко хомосексуалац, подлеже кривичној истрази, овде су сада били третирани само случајеви у којима су се ти преступи извршавали јавно и на скандалозан начин. У суштини та промена се уклапала у свеукупно нормирање сексуалности у комунизму, као нечега што је срамотно и тајно, далеко изван јавног простора. Иако су, у поређењу са 1950-им годинама, пресуде издаване за истополно општење сада биле доста мање и само у ограниченом броју случајева подлегале кривичном гоњењу, овај Закон је и даље над хомосексуалцима у Бугарској лебдео као „Дамоклов мач“.⁴⁴ Такав пропис постао је згодно средство за уцене ДБ-а према стотинама људи који су желели да задрже у тајности своју сексуалну оријентацију. Наиме, они су постали лак плен тајних служби режима и били су принуђени да испуњавају неке од најпрљавијих задатака који су неретко додељивани тако да су били усмерени против њихових блиских рођака. У великом броју досијеа могла се прочитати фраза: „Врбован на бази компромитујућег материјала“.⁴⁵

Следећи гурпни процес против хомосексуалаца био је спроведен током 1973. године, али није досегао размере и ефекат оног из 1964. године. Па ипак, није према свим хомосексуалцима однос увек био исти. Док је део оних којима је било суђено, или оних који су били приведени из других разлога, био послат „под кључ“, делу елите је такав вид забаве био дозвољен. Према сведочењу рокера, који је себе промовисао уметничким именом Ицо Петроф, пространи стан Ч. Драгојчева у булевару „Толбухин“ (данас „Васил Левски“) претворио се у својеврсни сабирни центар угледних представника политике и културе из тог миљеа. Током 1970-их и 1980-их година 2. фебруара ту су били позивани позоришни и филмски режисери, уметници, уопште „ВИП“ особе тог времена. Приликом једне од оргија задатак Петрофа био је да доведе „свеже месо“ у дом Драгојчева.⁴⁶ За обичне хомосексуалце у то време су јавна купатила и тоалети остали једине могућности за такве „забаве“.

⁴² *Наказателен кодекс – Наказателно-процесуален кодекс*, Софија 1984, стр. 36.

⁴³ *Речник по психологија*, под ред. на проф. Г. Клаус, Софија 1989, стр. 684.

⁴⁴ Лилова, М., „Престъплението хомосексуализъм“, у: *Обществено възпитание*, № 5, 1995, стр. 5–6.

⁴⁵ Л. А.

⁴⁶ Интервју с Ицо Петрофф, у: *Шоу*, № 5, 2 фебр. 2006, стр. 50.

Према сведочењима из 1970-их и 1980-их година, која је изнела Специјализована група за борбу са аморалним преступништвом, главна стецишта која су имала националну симболику за бугарске хомосексуалце била су Централно купатило, јавни тоалети испред Софијског универзитета, у Докторском парку и у паркићу у улици „В. Коларов“ (данашња „Солунска“) у Софији, Пловдивска железничка станица, свлачионице на плажи у Варни, Хисарско и Красновско купатило, итд. Наиме, на тим и другим местима, ДБ је ловио своје жртве, понекад у врло понижавајућим околностима. Како сведочи бивши иследник и каснији народни посланик Г. Дилков – Лорд у својим мемоарима *Пандур – убица*, део криминалног контингента који је милиција контролисала такође је био увучен у организовање хајки у јавним тоалетима и око њих током борбе против хомосексуалаца. Таква пракса била је прекинута када је једног од нападача ноћни посетилац тоалета усмртио у Докторском парку. Резултати прве истраге одвели су Лорда и његове колеге ка официру Г. Д. – студенту Политичког факултета на Војној академији. „Наговарао је млађе војнике по станицама и врбовао их да воде са њима ’француску љубав’ пре свега унутар и око композиција товарних вагона“ – пише он.⁴⁷ Методе иследника, као и оно што је било откривено, натерали су капетана на самоубиство. Пре смрти, капетан је оставио писмо – документ, сам по себи упечатљив и драматичан. У њему је поново изјавио како није имао никакве везе са догађајем у Докторском парку 1972. године и молио је породицу да му опрости. Много касније, током 1984. године, у сличним околностима и поново на истом месту, тражени извршилац убиства био је ухваћен, али је било установљено да је реч о високопозиционираном службенику режима и „активном борцу против фашизма и капитализма“.⁴⁸ Од тада су у борбу са „педалама“ били укључивани и људи обучени у борилачким вештинама у школама МВР (Министарство унтрашњих послова) и ЦСКА (Централни спортски клуб армије) за које су овакви случајеви представљали тренинг „на живо“. Тотални притисак на хомосексуалце довео је до психолошког колебања код појединаца и до њиховог лакшег врбовања од стране ДБ-а. Наиме, из тих разлога, после пада режима 1989. године, код немалог дела познатијих чланова „гилде“ приметна су измешана осећања – са једне стране радост због престанка истраге против њих, али са друге стране страх од тога да ли ће њихова двострука тајна – сексуална оријентација и сарадња са комунистичким тајним службама – остати добро сачувана.

⁴⁷ Дилков–Лорда, *Г. Ченге – убица*, Софија 1996, стр. 65–71.

⁴⁸ Дилков–Лорда, *Г. Ченге – убица*, Софија 1996, стр. 65–71.

* * *

Реконструкција односа између хомосексуалаца и комунистичког режима у Бугарској представља једну ограничену пројекцију целокупног дискурса о сексуалности тог времена. Као што је већ речено, на такву врсту сексуалности се гледало као на нешто скривено и недозвољено, као на појаву искључиво у надлежности власти и медицинских експертиза. Такав однос према овом проблему се одражавао, и до дан данас се одражава, на друштво као целину, а посебно на друштвене и хуманистичке науке, које се интересују за проучавање интимне сфере човека. У Бугарској је ретроспективно истраживање различитих видова сексуалности још увек у повоју. То, практично, није ни истраживано.⁴⁹ Претходне странице представљају скроман покушај да се изложи мали део „обрнуте табеле“ бугарске свакодневице у годинама после Другог светског рата. Оне немају намеру да исцрпу проблем, већ да га дефинишу. Имајући то за циљ, треба напоменути да овакву тему није могуће сагледати без њене контекстуализације. Реч је о њеном ситуирању у време током којег је о сексуалности било допуштено говорити само у репродуктивном смислу, у специфични „маскулиноцентрични“ интимни свет Бугарина, и у процес самоорганизовања тог феномена. Само на тај начин та појава може да не буде осуђена и исмејана, да не буде оправдавана и сажалељана, већ да, просто, буде схваћена са дозом хумора.

Превод с бугарског: Милан Пиљак

---

⁴⁹ Последње публикације Анелија Динчева-Касабова представљају срећни изузетак од тог невеселог закључка.

Summary

Mihail Gruev

Communism and homosexuality in Bulgaria (1944–1989)

Reconstructing the relationship between the communist regime and the homosexuality is a limited projection of the overall discourse concerning the sexuality in this historical period. This phenomenon was perceived as something hidden and prohibited; something in the power of authorities and medicine. This attitude towards these problems is still dominant in the Bulgarian society on the whole, and in the social and humanistic sciences which deal with the intimate space of the individual. Thus, in Bulgaria the retrospective study of the different kinds of sexuality is in at the very start. This article is a moderate attempt to present some details from the “hidden” Bulgarian everyday life in the years that followed World War Two. The author is aware that his contribution is far from exhausting the question. His goal has been a mere definition of the problem. According to M. Gruev this could be only possible if the subject is analysed in a proper context. In such a way it should be positioned in a certain historical period when the sexuality officially had been discussed only as a mean of reproduction, than in the “masculine” intimate world of Bulgarians and at last in the process of that phenomenon’s self organization. The article is based on the documentary sources representing some of the actions of Bulgarian authorities and Secret Services concerning the homosexuals. Due to some of the legal limitations present in Bulgaria, this kind of sources has been labeled as “personal archive”. The available documentary sources have been compared to the interviews and journalistic research that appeared in Bulgaria after so-called “great change”. Part of the study is dedicated to the traditional attitudes of the Bulgarians toward the homosexuals and how these attitudes later took part in the communist discourse related to the problem. The important influence of the Soviet policy regarding homosexuals has also been mentioned by the author.